

УДК 347.515

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.11.04>**Богдан Карнаух,**

канд. юрид. наук,

доцент кафедри цивільного права № 1

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ІНШОЮ ОСОБОЮ (СТАТТЯ 1172 ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ)

За загальним правилом, у деліктному праві діє принцип персональної відповідальності: кожен відповідає за шкоду, завдану власними діями, і не відповідає за шкоду, завдану діями інших. У статті 1172 ЦК України передбачено три винятки із цього правила.

Мета цієї статті – з'ясувати, якими міркуваннями виправдовується деліктна відповідальність однієї особи за шкоду, завдану діями іншої, і які умови застосування такої відповідальності слідує із положень статті 1172 ЦК України.

Відповідальність роботодавця за працівника може бути пояснена кількома міркуваннями. По-перше, роботодавець більш платоспроможний, а отже, потерпілому вигідніше пред'являти позов саме до роботодавця. По-друге, роботодавець отримує прибуток від дій свого працівника, а тому на нього справедливим буде покласти і збиток від таких дій. По-третє, пред'явлення потерпілим деліктного позову безпосередньо до працівника позбавило б останнього гарантій, що передбачені трудовим законодавством. По-четверте, між діяльністю роботодавця і шкодою, завданою працівником, є опосередкований причинний зв'язок: якби не завдання роботодавця, то працівник би не заподіяв цієї шкоди. Насамкінець, роботодавця може бути звинувачено в небалому доборі персоналу (*culpa in eligendo*).

Однак не всі з наведених аргументів спрацьовують у двох інших випадках, передбачених ст. 1172 ЦК України.

За логікою статті 1172 ЦК України, відповідальність не пов'язується з виною на стороні відповідальної особи: така особа не може уникнути обов'язку відшкодування, посилаючись на бездоганність своєї поведінки, адже для притягнення такої особи до відповідальності достатньо лише того, що вона перебуває в характерних правовідносинах із деліквентом, перелік яких вичерпно передбачений у статті. Утім, такий підхід є недостатньо гнучким з огляду на новітні тенденції, подиктовані концепцією бізнесу і прав людини. Насамкінець, залишається відкритим питання про те, чи є положення ст. 1172 ЦК України імперативним, адже у випадку із правовідносинами підряду потерпілому може бути вигідніше вчинити позов до підрядника на протизагу правила, закріпленому в цій статті.

Ключові слова: делікт, відшкодування шкоди, деліктна відповідальність, відповідальність за дії інших.

Постановка проблеми. Зазвичай особа відповідає лише за шкоду, яку вона сама завдала (принцип персональної відповідальності). Однак у випадках, прямо передбачених законом, на одну особу може бути покладено обов'язок відшкодувати шкоду, завдану іншою особою. Три таких випадки передбачені статтею 1172 ЦК України: (1) юридична або фізична особа відшкодує шкоду, завдану їхнім працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків; (2) замовник відшкодує шкоду, завдану іншій особі підрядником, якщо він діяв за завданням замовника, (3) підприємницькі товариства, кооперативи відшкодувають шкоду, завдану їхнім

учасником (членом) під час здійснення ним підприємницької або іншої діяльності від імені товариства чи кооперативу. Розуміння рації цих винятків необхідне для послідовного правозастосування і виваженого дискурсу щодо можливого вдосконалення чинного законодавства.

В українській науковій літературі увагу зосереджено переважно на спеціальних проблемах, пов'язаних із відповідальністю держави чи територіальних громад за шкоду, завдану посадовими та (або) службовими особами органів публічної влади [1–4]. Водночас іншим випадкам відповідальності однієї особи за дії іншої присвячено вкрай мало уваги [5].

Мета статті – з'ясувати, якими міркуваннями виправдовується деліктна відповідальність однієї особи за шкоду, завдану діями іншої, і які умови застосування такої відповідальності слідують із положень статті 1172 ЦК України.

Вклад основного матеріалу. Що стосується рації, яка виправдовує відповідальність, то, напевне, найпростіше до розуміння дається перший виняток, передбачений статтею 1172 ЦК України, а саме те, що роботодавець відповідає за свого працівника. Це можна пояснити цілою низкою міркувань.

Найперший аргумент – прагматичний, його називають також аргументом «набганого гаманця»: роботодавець, вочевидь, більш платоспроможний, аніж працівник, а тому потерпілий має більше шансів отримати відшкодування від роботодавця, аніж від працівника. Уявімо, що на будівельному об'єкті робітник, працюючи на верхньому поверсі будинку, через необережність упустив арматуру, і та впала на припаркований неподалік автомобіль. Ясна річ, потерпілому вигідніше звертатися з позовом до багатой будівельної компанії, ніж до рядового її працівника з невисокою зарплатнею. І в цьому контексті законодавець дбає про потерпілого, забезпечуючи йому таку можливість.

Другий аргумент також економічного характеру, проте тут у фокусі уваги – не потерпілий, а роботодавець. Його суть така: хто дістає прибуток, той мусить понести і збитки. Оскільки прибутки від роботи працівника отримує роботодавець, то справедливо було б, щоб і збитки від роботи працівника також ніс роботодавець.

Третій аргумент полягає в тому, що якби за шкоду, завдану працівником під час виконання трудових обов'язків, мусив би відповідати сам працівник, то тим самим працівник був би позбавлений гарантій, передбачених трудовим законодавством, які обмежують його матеріальну відповідальність за порушення трудових обов'язків (див.: гл. IX КЗпП України).

Четвертий аргумент: якби не завдання роботодавця, то працівник не виконував би відповідну роботу і не заподіяв би шкоду. Цей аргумент, щоправда, не надто переконливий, оскільки він фактично зводиться до підкреслення опосередкованого причинного зв'язку між діями роботодавця і шкодою потерпілого, тоді як у всіх інших випадках подібний опосередкований причинний зв'язок не мав би значення. Наприклад, якщо студент по дорозі до університету здійснив наїзд на автобусну зупинку, то не можна вимагати відшкодування від університету,

посилаючись на те, що якби не пари, то студент би не опинився в цю пору на цьому відрізку дороги. Але таке порівняння можна й заперечити, адже університет не визначає, як студентові дістатися до аудиторії, тоді як роботодавець, навпаки, доволі докладно регламентує, що і як повинен робити працівник у робочий час.

Четвертий аргумент ґрунтується на концепції *culpa in eligendo*, що означає «вина у виборі». З такої точки зору роботодавець ніби винен у тому, що прийняв на роботу недбалого, неуважного чи некомпетентного працівника, а тому й повинен відповідати за наслідки свого неправильного вибору. Однак якщо строго додержуватися саме цієї концепції, то послідовним було би зробити висновок, що роботодавець може уникнути відповідальності, якщо доведе, що ніякої вини у виборі він не допустив. А зробити це було б задачею цілком здійсненою: роботодавцю слід було б лише довести, що, приймаючи на роботу цього працівника, він вжив усіх можливих заходів до того, щоб переконатися в його компетентності, кваліфікації та сумлінності, і в момент укладення договору не можна було передбачати, що цей працівник у майбутньому через несумлінне ставлення до трудових обов'язків може заподіяти шкоду. За такого підходу притягнути до відповідальності роботодавця можна було б лише у виняткових випадках, коли би було доведено, що вже в момент укладення договору можна було передбачати, що цей працівник заподіюватиме шкоду. Однак нічого подібного із тексту статті 1172 ЦК України не слідує. Тому, строго кажучи, вина роботодавця у виборі працівника не є умовою відповідальності першого за шкоду, завдану останнім. І така вина не повинна досліджуватися судом.

Проте роботодавець може бути й по-іншому причетний до шкоди, завданої працівником. Уявіть, що в попередньому випадку робітник упустив арматуру тому, що роботодавець не забезпечив його необхідним обладнанням для її підйому, і робітник був змушений підіймати її на висоту підручними засобами. У такому випадку йдеться зовсім про іншу вину роботодавця: тут можна говорити, що шкоду було завдано спільними діями роботодавця і працівника. Але стаття 1172 ЦК України сформульована імперативно й безумовно, тому навіть така вина роботодавця не повинна братися до уваги. Відповідно, навіть у тому випадку, коли роботодавець забезпечив працівника всім необхідним і належним чином виконав усі обов'язки щодо охорони праці, він, тим не менше, повинен відповідати за шкоду, завдану працівником під час виконання трудових обов'язків.

З огляду на структуру статті 1172 ЦК України логічно припустити, що те ж саме стосується й інших двох випадків, передбачених частинами 2 і 3: (а) замовник не може уникнути відповідальності, посилаючись на відсутність своєї вини у виборі підрядника або на бездоганність своєї поведінки і непричетність до шкоди, завданої підрядником¹; (б) підприємницьке товариство чи кооператив тим паче не може уникнути відповідальності, посилаючись на відсутність своєї вини у виборі учасника (члена) або на те, що він діяв без відома і без погодження з рештою учасників (членів) тощо.

Звісно, не всі аргументи, які виправдовують відповідальність роботодавця за працівника, спрацюють у двох інших випадках, передбачених ст. 1172 ЦК України. Однак, напевне, спрацює другий, економічний, аргумент і четвертий аргумент про непрямий причинний зв'язок.

Більше того, у світі обговорюється можливість, щоб непряма, опосередкована причетність до порушення прав людини дедалі більше визнавалася підставою для деліктної відповідальності. Із поширенням концепції «бізнес і права людини» (див.: [7]) у світі дедалі гостріше постає проблема відповідальності за етичність ланцюга поставок [8]. Ідеться про те, що виробник кінцевої продукції може бути притягнутий до відповідальності за порушення прав людини, які допустив постачальник сировини для цієї продукції. З точки зору деліктного права це означає, що *покупець* за договором поставки мав би відшкодувати шкоду, завдану *постачальником* через допущені останнім порушення прав людини. Уявіть, наприклад, що відомий французький бренд дорогого одягу закуповує тканини в бангладешського постачальника, який грубо порушує екологічні стандарти і забруднює ґрунтові води токсичними речовинами. Пред'являти позови в країні постачальника може бути малоперспективним. Окрім того, постачальник сировини не завжди має достатні активи для того, щоб залагодити заподіяну шкоду. З огляду на це пропонується надати потерпілим можливість вимагати відшкодування шкоди від виробника кінцевої продукції, тобто від французької компанії, адже вона, закуповуючи продукцію саме в цього постачальника, тим самим сприяє екологічно шкідливій діяльності.

¹ Разом із тим є справи, в яких Верховний Суд доходив висновку, що для застосування частини 2 статті 1172 ЦК України підрядник має діяти не лише за завданням, але й «під контролем» замовника. Див., наприклад [6].

Однак відповідно до Національного оцінювання базових показників з питань бізнесу і прав людини чинне законодавство України наразі не містить вимог щодо управління ланцюгами поставок і забезпечення етичного походження товарів і послуг [9, с. 8, 15, 17]. Таким чином, якщо постачальник сировини порушує права людини, за чинним законодавством України немає підстав притягувати до відповідальності виробника кінцевого продукту, який закуповує цю сировину, адже, по-перше, поведінка останнього не визнається протиправною (позаяк законодавство не покладає на нього обов'язок забезпечити етичність ланцюга поставок), і, по-друге, ситуація не підпадає під жоден із випадків, коли особа мусить відповідати за дії іншої особи. Та, напевне, слід прогнозувати, що українське право буде розвиватися в цьому напрямку і поступово забезпечуватиме відповідальність виробників навіть за непрямую причетність до порушення прав людини.

У випадках, передбачених статтею 1172 ЦК України, – особливий *суб'єктний склад* деліктного зобов'язання, адже деліктне зобов'язання тут виникає не між заподіювачем шкоди і потерпілим, а між потерпілим і особою, яка не заподіявала шкоди, але в силу закону визнається відповідальною за дії заподіювача.

Проте *умови* деліктного зобов'язання також мають свої особливості в означених випадках. До чотирьох звичайних умов (протиправність, шкода, причинний зв'язок і вина) додається ще одна – наявність зв'язку між заподіяною шкодою і особою, яка мусить за неї відповідати. Тобто якщо шкоду заподіяв працівник, то потерпілий, окрім іншого, має довести, що ця шкода була завдана саме під час виконання трудових обов'язків. Тож, якщо чоловік, який працює водієм автобуса, спричинив ДТП, керуючи власним автомобілем у вихідний день, то, ясна річ, підстав для притягнення до відповідальності його роботодавця немає.

По-друге, в тексті статті 1172 ЦК України йдеться про шкоду, завдану «*під час виконання трудових обов'язків*». Проте цей вислів не слід розуміти надто буквально, так, від вирішального значення має лише час заподіяння шкоди (робочий або неробочий час). Його слід розуміти так, що шкода завдається *у зв'язку з виконанням* трудової функції. Адже неважко уявити, що працівник заподіює шкоду у свій робочий час, але при цьому факт завдання шкоди жодним чином не пов'язаний з його роботою. Уявіть, наприклад, консультанта в будівельному магазині, котрий під час своєї зміни зустрів сусіда, з яким у нього давні неприязні сто-

сунки, і зчинив бійку, завдавши останньому тілесних ушкоджень. Роботодавець не відповідальний за цей інцидент, оскільки бійка не пов'язана з виконанням трудових обов'язків (хоч і сталася в робочий час): вона могла би статися незалежно від того, де працює забіяка (порівняйте з робітником, що упустив арматуру на будівництві). Припускати інше – означало б одне з двох: або те, що ми вважаємо за обов'язок роботодавця наглядати за своїми працівниками протягом робочого часу (що не виключено, однак не завжди доречно), або те, що роботодавець фактично страшує всіх, хто може зазнати шкоди від рук його працівників, незалежно від того, чи пов'язана ця шкода з виконанням працівником його трудових обов'язків.

Необхідність доведення зв'язку між завданням шкоди й особою, відповідальною за цю шкоду, в рівній мірі стосується і двох інших випадків, передбачених статтею 1172 ЦК України. Цей зв'язок є опосередкованим, однак у цих випадках через пряму вказівку закону він набуває юридичного значення.

Після того як відповідальна особа відшкодує потерпілому шкоду, в неї виникає право зворотної вимоги до заподіювача цієї шкоди. Таку вимогу ще називають регресною (ст. 1191 ЦК України). За регресним зобов'язанням особа, котра відшкодувала шкоду, завдану іншою особою (регредієнт), має право зворотної вимоги (регресу) до заподіювача (регресата) в розмірі виплаченого відшкодування (якщо інший розмір не передбачено законом) [10, с. 257].

Уявіть, що в прикладі з арматурою будівельна компанія відшкодувала власникові автомобіля збитки в розмірі 100 тис. грн. Тепер, відповідно до ст. 1191 ЦК України, вона отримує право зворотної вимоги до працівника, який через недбалість упустив арматуру. Однак якщо між будівельною компанією і потерпілим існувало деліктне зобов'язання (яке передбачає повне відшкодування), то між будівельною компанією і робітником мають місце трудові правовідносини, а тому підлягають до врахування норми трудового законодавства. А згідно з трудовим правом працівник несе матеріальну відповідальність в розмірі, не більшому свого середнього місячного заробітку (ст. 132 КЗпП України). Тому якщо середня місячна зарплата працівника становить 20 тис. грн, то в порядку регресу будівельна компанія зможе стягнути тільки 20 тис. грн. Як підсумок, отримаємо, що значна частина збитків потерпілого остаточно ляже на плечі роботодавця і не буде перенесена на працівника.

Проте, ясна річ, такі обмеження розміру регресної вимоги не застосовуються до відносин між замовником і підрядником (ч. 2 ст. 1172 ЦК України) чи до відносин між підприємницьким товариством, кооперативом і їхнім учасником (членом) (ч. 3 ст. 1172 ЦК України). У цих випадках діє правило повноти регресної вимоги. А це означає, що в кінцевому підсумку, після виконання регресного зобов'язання, збитки будуть повністю розподілені на того, хто їх насправді заподіяв.

Але тоді виникає закономірне запитання: навіщо все ускладнювати і навіщо множити судові процеси (спершу позов потерпілого до відповідальної особи, потім – позов відповідальної особи до заподіювача)? Чому не можна пред'явити позов одразу до заподіювача? Відповідаючи, слід сказати, що така ускладнена схема може бути виправдана лише тим, що для потерпілого зручніше або вигідніше за відповідача мати одну зі сторін. Так, коли йдеться про шкоду, завдану учасником товариства, напевне, залишається чинним аргумент «набганого гаманця», бо юридична особа, ймовірно, більш платоспроможна, ніж один з її учасників. Проте, коли йдеться про відносини підряду, далеко не завжди замовник є більш платоспроможним від підрядника. Уявіть, наприклад, що фізична особа для утеплення фасаду своєї квартири уклала договір із великою будівельною компанією. За таких обставин більш бажаним відповідачем у справі, звісно, була би будівельна компанія, тобто підрядник (а не замовник, як це передбачено в ч. 2 ст. 1172 ЦК України). З огляду на це виникає питання, чи має потерпілий право вибору (до кого пред'явити вимогу – до відповідальної особи чи до безпосереднього заподіювача), якщо вирішить, що другий варіант йому вигідніший. З одного боку, можна було би стверджувати, що стаття 1172 ЦК України сформульована імперативно. Але з іншого боку – з точки зору телеологічного тлумачення – якщо виходити з того, що ця стаття спрямована насамперед на покращення становища потерпілого, то логічним буде висновок, що потерпілий має право вибору за умови, що розмір деліктної вимоги до відповідальної особи дорівнює розміру регресної вимоги до заподіювача.

Висновки

Стаття 1172 ЦК України передбачає три винятки із принципу персональної відповідальності, згідно з яким кожен відповідає за шкоду, завдану власними діями, і не відповідає за шкоду, завдану діями інших. У випадках, передбачених статтею 1172 ЦК

України, відповідальність не залежить від вини на стороні відповідальної особи: така особа не може уникнути обов'язку відшкодування, посилаючись на бездоганність своєї поведінки, адже для притягнення такої особи до відповідальності достатньо лише того, що вона перебуває в характерних правовідносинах із деліквентом, перелік яких вичерпно передбачений у статті. Утім, такий підхід є недостатньо гнучким з огляду на новітні тенденції, подиктовані концепцією бізнесу і прав людини. По-друге, не всі три винятки вдається однаково переконливо виправдати раціональними міркуваннями. І, насамкінець, залишається відкритим питання про те, чи є ця норма імперативною, адже у випадку із правовідносинами підряду потерпілому може бути вигідніше вчинити позов до підрядника на протиправу правилу, закріпленому в статті.

Список використаних джерел:

1. Жила О.В. Відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями, чи бездіяльністю службових осіб органів державної податкової служби України : автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2009. 19 с.
2. Лов'як О.О. Відшкодування шкоди, завданої громадянським службовими особами органів внутрішніх справ України : дис ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2007. 208 с.
3. Ніжинська І.С. Відшкодування шкоди, завданої незаконними діями службових осіб

дізнання і досудового слідства в системі органів внутрішніх справ України : автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2003. 16 с.

4. Хоменко М.М. Відшкодування шкоди, завданої органами державної влади, їх посадовими та (або) службовими особами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2012. 205 с.

5. Борисова В.І. Відшкодування юридичною або фізичною особою шкоди, завданої їхнім працівником чи іншою особою. *Сучасні проблеми цивільного права та процесу* : матеріали «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Ч.Н. Азімова, м. Харків, 19 груд. 2014 р. Харків : Б. в., 2015. С. 9–12.

6. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 16 квітня 2020 року у справі № 904/5489/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88814527>

7. Уварова О.О., Буряковська К.О. Бізнес і права людини : навчальний посібник. Харків : ФОРМ-Голембовська О.О., 2019. 148 с.

8. Kim S., Colicchia C., Menachof D. Ethical Sourcing: An Analysis of the Literature and Implications for Future Research. *Journal of Business Ethics*. 2018. № 152. С. 1033–1052.

9. Business and Human Rights: National Baseline Assessment. Executive summary. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2019/07/10/20190710170813-19.pdf>

10. Цивільний кодекс України : наук.-практ. коментар / Л.М. Баранова та ін. ; за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : Право, 2014. Т. 11: Недоговірні зобов'язання. С. 257.

Bohdan Karnaukh. Compensation of damage caused by another person (Article 1172 of the Civil Code of Ukraine)

As a general rule, the principle of personal liability applies in tort law: everyone is liable for damage caused by his/her own actions and is not liable for damage caused by the actions of others. Article 1172 of the Civil Code of Ukraine (hereinafter – CC) provides for three exceptions to this rule.

The purpose of the paper is to find out what considerations justify the tortious liability of one person for the damage caused by the actions of another, and under what conditions this liability shall apply according to the Article 1172 CC.

The employer's responsibility for the employee can be explained by several considerations. First, the employer is more solvent, and therefore the aggrieved person would prefer to sue the employer, rather than employee. Secondly, the employer receives a profit from the actions of his employee, and therefore it will be fair for him to internalize the losses as well. Third, bringing a tort claim directly against an employee would deprive the latter of the guarantees provided by labor law. Fourth, there is an indirect causal link between the employer's activities and the damage caused by the employee: if it were not for the employer's task, the employee would not have caused the damage. Finally, the employer may be deemed guilty of negligent recruitment (culpa in eligendo). However, not all of the above arguments work in the other two cases mentioned in Art. 1172 CC.

According to the logic of Article 1172 CC, liability is not dependent on culpability of the responsible person: such a person cannot avoid the obligation to compensate by proving that his/her behavior was flawless. That is so because the sufficient condition for holding the person liable is that this person is connected with the tortfeasor via one of the relationships enlisted in the Article. However, this approach is not flexible enough given the latest trends dictated by the concept of business and human rights. Finally, the question remains whether the provisions of Art. 1172 CC are imperative or not. In the construction contract, for instance, an aggrieved person may be better off suing the contractor and not the commissioner of the works, as provided for by the Article.

Key words: tort, compensation of damage, tort liability, vicarious liability.